

MONOGRAFIES I RECERQUES

Gonçal de Reparaz, intel·lectual errant

Xavier Anta
HISTORIADOR

ABSTRACT

En els últims vint anys del segle XIX es viu a Europa un fort corrent de creació d'imperis colonials, mentre Espanya viu de forma paral·lela la desaparició del seu propi imperi ultramarí. Gonçal de Reparaz s'insereix dins aquest procés i intenta capgirar la situació a partir de la seva experiència portuguesa, defensant la conservació del que es pogués salvar de l'antic imperi i la creació d'una alternativa imperial a l'Àfrica.

Paraules clau: Gonçal de Reparaz, Joaquín Costa, Camilo G. de Polavieja, colonialisme, Cuba, periodisme.

ABSTRACT

In the last twenty years of the XIXth century a strong current of colonial empire building could be witnessed across Europe. However, in contrast, Spain saw the disappearance of its own overseas empire. Gonçal de Reparaz immersed himself in this process as he tried to change the situation thanks to his own Portuguese experience, grappling for whatever could be saved from the old empire along with the creation of an alternative empire in Africa.

Key words: Gonçal de Reparaz, Joaquín Costa, Camino G. de Polavieja, colonialism, Cuba, journalism.

Gonçal de Reparaz és una personalitat que apareix amb freqüència en els peus de pàgina i les cites de moltes obres que tracten la història d'Espanya de finals del segle XIX i principis del segle XX, però que en canvi resulta molt difícil d'enquadrar correctament i definir en unes quantes línies. La seva llarguíssima carrera intel·lectual, que va durar

més de seixanta anys, des de finals de la dècada de 1870 fins al 1939, les diverses activitats professionals que va portar a terme com a periodista, geògraf, diplomàtic, professor, i la seva poc habitual evolució política, passant de ser un conservador amb un cert caràcter carlí, per acabar els seus dies unit als anarquistes com a redactor de *Solidaritat Obrera*, plantegen una sèrie de problemes que han condemnat Gonçal de Reparaz a l'oblit¹ o, fins i tot, a la confusió amb el seu propi fill, també anomenat Gonçal de Reparaz, l'obra intel·lectual del qual s'inicia durant els últims anys de vida del seu pare i que ha donat peu a no pocs problemes d'identificació.

No obstant això, un estudi més en profunditat de Gonçal de Reparaz ens mostra un personatge molt més important en els seus anys del que indiquen les escasses referències que ens han quedat d'ell. Gonçal de Reparaz participarà, juntament amb Joaquín Costa, en la reivindicació de la creació d'un imperi colonial espanyol a l'Àfrica en la dècada de 1880; esdevindrà un periodista d'un cert prestigi en els principals periòdics madrilenys durant la dècada de 1890; coneixerà i conspirarà, juntament amb el general Polavieja, en el confús marc que envolta la Guerra de Cuba; tindrà un paper destacat, juntament amb l'ambaixador León y Castillo, en les negociacions entre Espanya i Àfrica pel repartiment del Marroc; mantindrà contactes amb destacats membres del catalanisme polític de principis del segle XX; denunciarà amb vehemència el creixent i perillós clima militarista que s'estava generant al Marroc espanyol; actuarà com a destacat propagandista germanòfil durant la Primera Guerra Mundial; formarà part de l'equip periodístic que envoltà Ortega i Gasset en la redacció del diari *El Sol* als anys vint; participarà en els intents de crear una dreta republicana a partir de 1931, i acabarà els seus dies protegit pels guardaespalles de la CNT, que l'arribarà a considerar com un dels seus. En tot aquest procés escriurà fins a disset llibres, alguns dels quals encara són considerats obres de referència pel que fa a l'africanisme i el colonialisme espanyol de principis de segle, i innumerables articles.

La trajectòria tan intensa i variada de Gonçal de Reparaz ha passat notablement desapercebuda fins ara perquè Gonçal de Reparaz no va ser mai

---

¹ Entre les poques obres que han rescatat la memòria completa de Gonçal de Reparaz cal destacar l'estudi introductor de Ignacio C. SORIANO JIMENEZ, «El archivo de Gonzalo de Reparaz», *Documents d'anàlisi geogràfica*, n. 34, 1999, on l'autor fa un repàs a l'extens arxiu de Gonçal de Reparaz a Salamanca (fins a 42 caixes).

un personatge de primera fila, i es pot inserir dins el procés d'aparició del grup social dels intel·lectuals a partir dels sectors professionals de la creació artística, literària, filosòficopolítica que es dona a les societats occidentals a finals del segle XIX.² Gonçal de Reparaz va tendir a mantenir-se a l'ombra, formant part dels «ambients» de cada moviment al qual s'apropava més que no pas adoptant una actitud protagonista.

Malgrat aquestes dificultats, a l'hora de buscar un fil conductor que pugui donar sentit a una trajectòria tan llarga i difusa, es pot dir sense por a equivocar-se que es tracta del colonialisme; Gonçal de Reparaz farà girar la seva vida i tots els seus èxits i fracassos entorn de la idea de la necessària expansió colonial com a via de superació dels problemes que pateix Espanya, procés que ja s'inicia en els seus primers anys a Madrid i com a resultat de l'experiència colonial portuguesa que va interioritzar en la seva adolescència.

Aquest article, fruit d'una investigació més àmplia que va iniciar-se amb la meua tesina, tractarà el desenvolupament de la trajectòria de Gonçal de Reparaz com a promotor del colonialisme a Espanya durant les dues últimes dècades del segle XIX, tenint en compte els canvis profunds que s'aniran produint en el context de l'època i com aquests canvis marcaran l'evolució del protagonista.

L'herència portuguesa

Gonçal de Reparaz va néixer a Porto el 1860, fill del compositor musical Antonio de Reparaz i de Rosario Rodríguez Baéz de Imaz, (d'origen basc i descendent llunyana del general carlí Zumalacarregui), i com a conseqüència de la carrera del seu pare, passarà la seva primera infància viatjant per tota la Península, aprenent el castellà com a segon idioma.³ A partir del 1870 la família Reparaz tornarà a Portugal i, poc després, Gonçal iniciarà els seus estudis de geografia a Coïmbra, estudis que no finalitzarà tot i considerar-se i definir-se sempre com a geògraf, i entrarà en contacte amb l'efervescent ambient estudiantil que hi havia a la ciutat fruit de l'esclat de la coneguda com la «Generació de 1870», un moviment intel·lectual de caràcter

² Vegeu Jordi CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis: el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, La Magrana, 1990.

³ Gonzalo DE REPARAZ, *Demolición y reconstrucción. Hombres, hechos, doctrinas*, Barcelona, Mentora, 1930, p. 270.

regeneracionista sorgit entre els estudiants universitaris i que buscava trobar solucions als problemes de modernització i a la dependència de Portugal respecte de la Gran Bretanya i la resta de l'Europa nòrdica en general.⁴

La Generació del 1870, sorgida arran de les conegudes Conferències del Casino de Lisboa, que van agrupar els principals intel·lectuals del moment en la cerca de solucions als problemes de modernització i de desvinculació d'Europa que patia Portugal, esdevindrà un moviment d'una gran importància i transcendència a Portugal. Crearà tot un clima regenerador i reformista entre els estudiants de la Universitat de Coïmbra que marcarà fortament les generacions posteriors de polítics i intel·lectuals que es formaran allí, es pot establir una connexió directa entre els ambients estudiantils de Coïmbra i el posterior moviment revolucionari republicà que posarà fi a la monarquia el 1910, del qual el cas més clar és el de Teófilo Braga,⁵ que esdevindrà el primer president de la República Portuguesa, i va ser un dels membres més destacats de la Generació del 1870.

Tot i ser molt jove, aquest ambient a Coïmbra marcarà significativament Gonçal de Reparaz, que conviurà amb molts estudiants que posteriorment tindran un paper destacat dins els primers governs republicans,⁶ i que farà coneixença amb Leite de Vasconcellos i, sobretot, Oliveira Martins, una de les personalitats més destacades sorgides de la Generació del 1870 a qui sempre considerarà el seu mestre,⁷ i mantindrà des d'aleshores i fins la fi dels seus dies l'esperit d'intel·lectual regeneracionista que busca trobar solucions teòriques als grans problemes que pateixen les nacions ibèriques.

La seva relació amb Oliveira Martins, possiblement el principal intel·lectual portuguès de l'època, és interessant, ja que Martins farà un gir conservador al seu pensament polític i algunes de les seves idees serviran de base al republicanisme de dretes portuguès, que no volia limitar-se a reaccionar contra la modernitat i les seves transformacions polítiques i socials, si no que

---

⁴ Joao GASPASIMOES, *A Geração de 70. Alguns tópicos para sua história*, Lisboa, Inquérito, 1996, p. 59.

⁵ Gonçal de Reparaz mantindrà una polèmica precisament amb Teófilo Braga arran dels orígens de la poesia trovadoresca.

⁶ Joaquim VERISSIMO SERRAO, *História de Portugal Vol. XI (1910-1926)*, Lisboa, Verbo, 1987, p. 41-47.

⁷ Gonzalo DE REPARAZ, «Joaquín Pedro de Oliveira Martins, ex ministro e insigne historiador portugués», *La Ilustración Española y Americana*, n. 32, Agost 1894, p. 126.

buscarà impulsar un model alternatiu al parlamentarisme liberal basat en el nacionalisme orgànic.⁸ Reparaz farà un gir conservador similar més endavant en la seva carrera influït precisament per l'obra de Martins.

A partir de 1880 Reparaz s'establirà a Madrid, on iniciarà la seva carrera com a periodista⁹ i es posarà en contacte amb alguns dels principals nuclis intel·lectuals de la capital. S'integrarà dins la Institución Libre de Enseñanza i establirà coneixença amb el cercle de regeneracionistes proper a Joaquín Costa, amb qui iniciarà una intensa campanya de promoció imperialista. Espanya no era desconeixuda per a Reparaz, ja que per la carrera de músic del seu pare, el jove Reparaz passà la primera dècada de la seva vida vivint entre Portugal i Espanya i, de fet, al llarg de la seva carrera es mostrarà com un fervent iberista, que considerava tots dos països com el fruit d'una divisió desafortunada.

Gonçal de Reparaz havia arribat a Madrid amb la idea colonial importada de la realitat portuguesa que fins aleshores havia viscut, però el cert és que la situació d'ambdós països ibèrics a la dècada de 1880 era ben diferent, tot i que es poden establir alguns paral·lelismes fins a la dècada del 1850.

Tant Espanya com Portugal havien iniciat el segle XIX en una situació similar, afrontant els greus efectes de les guerres napoleòniques sobre els seus territoris i la conflictivitat interna posterior que es produiria arran dels intents per implantar un sistema polític liberal, mentre que en l'àmbit internacional els seus imperis centenaris trontollaven davant la debilitat metropolitana i l'absoluta primacia marítima amb què Gran Bretanya va sortir del Tractat de Viena. La dècada del 1820 els dos països ibèrics havien perdut els seus imperis continentals a Amèrica, però en tots dos casos aquesta regió, per diferents motius, continuarà absorbint les seves principals forces expansives durant unes quantes dècades més.¹⁰

---

⁸ Fernando ROSAS, *Portugal siglo XX (1890-1976). Pensamiento y acción política*, Mérida, Editorial Regional de Extremadura, 2004, p.20.

⁹ La seva activitat periodística serà clau al llarg de la seva carrera i ell mateix li donarà una gran importància, reservarà bona part del seu arxiu personal a guardar els seus articles i publicacions. Únicament la seva funció al servei de l'Estat, posteriorment, rebrà un tractament similar, i la resta del seu arxiu es limitarà a documents familiars i patrimonials, així com una sèrie de documents de diversos tipus agrupats sota el nom genèric de «documents generals». Vegeu: Ignacio C. SORIANO JIMENEZ, «El archivo de...», op. cit.

¹⁰ En el cas portuguès la ruptura amb l'imperi brasiler no va ser ni molt menys tan

A partir del 1850 Portugal redirigirà els seus esforços cap a l'Àfrica en abolir-se l'esclavitud al Brasil, que va ser una de les principals exportacions lusitanes al país amazònic. En el cas espanyol, el fet de mantenir el control polític sobre Cuba va permetre ignorar les constants pressions britàniques per eliminar el tràfic d'esclaus¹¹ i mantenir un sistema de comerç triangular que generava grans beneficis, sense que hi hagués cap estímul per redirigir els esforços colonials cap a l'Àfrica, on Espanya, a diferència de Portugal, no tenia cap base sòlida, i ni tant sols cap a les Filipines, que romandran durant la major part de la centúria com una herència sense explotar d'èpoques passades que serà deixada en mans dels ordes religiosos més ultramuntanes.¹²

A partir de la dècada de 1870 les coses canviaran per a tots dos països, encara que per motius diferents. A Portugal, el 1873 s'iniciarà una crisi exportadora de conseqüències catastròfiques per a un país que s'havia acostumat a viure de les exportacions agrícoles cap a la Gran Bretanya i pràcticament no s'havia industrialitzat. La crisi exportadora portuguesa s'allargarà durant gairebé tres dècades¹³ i posarà el país al límit de la bancarrota davant l'enorme dèficit comercial que va generar. En aquest context, Portugal relançarà la seva política de control efectiu de les colònies africanes com a mesura d'emergència per tal que l'escàs mercat africà absorbís una part de les

---

traumàtica com ho havia estat en el cas espanyol. No hi va haver una guerra d'independència i, de fet, la casa reial portuguesa va continuar al tron de tots dos països i va continuar mantenint una relació comercial privilegiada amb el Brasil que va limitar els efectes de la pèrdua del control polític del país amazònic. En el cas espanyol, les relacions amb les antigues colònies van ser més tenses, però Espanya va poder mantenir el control sobre l'illa de Cuba, que a partir d'aleshores esdevindrà el principal focus d'atracció colonial del país. A partir de mitjan segle XIX, però, la situació començarà a canviar en el cas portuguès, ja que el Brasil fa efectiva per primer cop la prohibició del tràfic d'esclaus que fins aleshores s'havia més o menys tolerat. Davant d'aquesta situació, Portugal refocalitzarà la seva atenció cap a les possessions que tenia a l'Àfrica. Vegeu: Gervase CLARENCE-SMITH, *O Terceiro Império Portugues (1825-1975)*, Lisboa, Teorema, 1985, p. 38.

¹¹ Hugh THOMAS, *Cuba. La lucha por la libertad*, Barcelona, Mondadori, 2004, p. 113.

¹² Carmen GALLEGU FRESNILLO, «El Proceso nacionalista filipino», dins Mª Dolores ELIZALDE PÉREZ-GRUESO, Josep M. FRADERA, Luis ALONSO (editors), *Imperios y naciones en el Pacífico Vol. II. Colonialismo e identidad nacional en Filipinas y Micronesia*, Madrid, CSIC, 2001, p. 50-51.

¹³ Miram HALPERN PEREIRA, *Política y economía. Portugal en los Siglos XIX y XX*, Barcelona, Ariel, 1984, p. 66-67.

exportacions portugueses i evitar que el país entrés en un col·lapse total, en una política que comptarà amb el suport unànim de la burgesia portuguesa.

Per la seva banda, Espanya haurà d'afrontar des del 1868 la primera gran revolta independentista cubana, fruit en gran part del malestar generat pel progressiu endeutament dels petits i mitjans plantadors sucres¹⁴ i de l'acumulació progressiva de poder en mans d'una nova oligarquia financerocomercial d'origen peninsular en detriment de la tradicional aristocràcia sacaròcrata criolla. La primera guerra cubana durarà deu anys, durant els quals canviaran radicalment les condicions de l'illa, i s'iniciarà una nova etapa en la qual la continuïtat del control espanyol sobre les seves possessions caribenyes serà més precària que mai.

És precisament en aquest context, pocs anys després que Portugal iniciï la creació del seu tercer gran imperi colonial a l'Àfrica com a solució als greus problemes interns que pateix i quan Espanya ha d'afrontar el perill real de la pèrdua definitiva de Cuba, quan Gonçal de Reparaz arribarà a Madrid, amb la maleta plena dels plantejaments adquirits a Coïmbra, mitjançant els seus contactes amb l'efervescent Generació del 1870, i l'herència ideològica portuguesa d'Àfrica com a solució als problemes d'endarreriment del país.

Gonçal de Reparaz entrarà ràpidament en contacte¹⁵ amb els cercles regeneracionistes de la capital i començarà a treballar amb ells en la cerca de sortides a la sensació d'estancament que es viu al país i, en definitiva, al sentiment de pessimisme i desconfiança nacional davant del dinamisme anglosaxó i germànic comú als països mediterranis des de la derrota francesa del 1870 a Sedan.¹⁶

El colonialisme de Costa, il·lusions i decepcions

Al cap de poc temps d'arribar a Madrid, Gonçal de Reparaz ja s'havia integrat dins dels cercles regeneracionistes que envoltaven Joaquín Costa i que, en aquells moments, veien en la creació d'un imperi colonial la principal sortida als problemes d'aïllament internacional i estancament general d'Espanya. Cal

---

¹⁴ Manuel MORENO FRAGINALS, *Cuba/España...*, op. cit., p. 232.

¹⁵ Un dels primers actes de Gonçal de Reparaz a Madrid serà inscriure's dins la Institución Libre de Enseñanza.

¹⁶ Jose Maria JOVER, *Diplomacia y humanismo popular en la España del S.XIX*, Madrid, Turner, 1976, p. 120-121.

assenyalar que la seva integració en aquests entorns és indicativa de la visió general d'Espanya que tenia Reparaz, ja que el colonialisme costista no tan sols reivindicava el Marroc i la costa de Guinea com a àrees d'expansió colonial, sinó que, dins els seus projectes expansius, se situaven també les colònies portugueses de l'Àfrica i, de fet, Portugal mateix, la «España irredenta».¹⁷ Gonçal de Reparaz, doncs, malgrat ser portuguès, mantenia un ideal iberista que no li suposava problemes per integrar-se dins un col·lectiu que promulgava l'annexió del seu país natal per part d'Espanya.

El 1883 Gonçal de Reparaz formarà part del grup de membres de la Institución Libre de Enseñanza, liderat per Joaquín Costa, que irrompan a la Societat Geogràfica de Madrid, nascuda 7 anys abans, amb l'objectiu de dinamitzar-la i fer que actués com a lobby de pressió per promoure l'expansió colonial espanyola més enllà de Cuba.¹⁸ L'objectiu d'aquest grup era donar a conèixer al país l'interès que tenia la creació d'un imperi colonial a l'Àfrica per al país i també dur a terme actuacions pràctiques en forma d'expedicions exploratòries i creació de bases d'actuació a la regió per implicar l'Estat en l'ocupació efectiva d'aquests territoris. Malgrat el seu idealisme aparent, Costa defensava l'africanisme basant-se també en importants motivacions econòmiques, i en particular en els problemes que patia el sector agrícola i cerealístic espanyol,¹⁹ una de les seves grans obsessions; en aquest sentit, cal dir que Reparaz, tot i recórrer a arguments comercials per popularitzar la idea colonial, mai no va profunditzar tant en problemes econòmics de caràcter pràctic.

Reparaz s'integrarà dins els cercles de personatges com Rafael Maria de Labra, Leon y Castillo, Gumersindo de Azcárate, Beltrán y Rozpide, Coello, Ferreiro y Fernández Duro o el mateix Joaquín Costa, tot i que amb qui mantindrà una relació més estreta serà amb Rafael Torres Campos,²⁰ i

---

¹⁷ Eloy FERNÁNDEZ CLEMENTE, *Estudios sobre Joaquín Costa*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1989, p. 231-232.

¹⁸ Azucena PEDRAZ MARCOS, *Quimeras de África. La Sociedad Española de Africanistas y colonistas. El colonialismo español de finales del siglo XIX*, Madrid, Polifemo, 2000, p. 150.

¹⁹ Vegeu: Elena HERNÁNDEZ SANDOICA, *Pensamiento burgués y problemas coloniales en la España de la Restauración: 1875-1887*, Madrid, Universidad Complutense, 1982 (tesi doctoral).

²⁰ Rafael Torres Campos destacarà com a renovador de l'ensenyament de la geografia, tant dins la Institución Libre de Enseñanza com dins la Sociedad

malgrat no ser una personalitat amb un prestigi tan gran, actuarà com a ajudant i secretari de les diverses activitats d'aquest grup.

El segon terç de la dècada de 1880 Gonçal de Reparaz durà a terme una intensa activitat de promoció colonial, participarà en l'organització del Congrés de Geografia Colonial i Mercantil el 1883 i en la creació de la Societat Espanyola d'Africanistes i Colonistes l'any següent, a més de celebrar nombroses conferències a l'Ateneu de Madrid²¹ i usar l'aparador que suposava la prestigiosa revista *La Ilustración Española y Americana*, de la qual era col·laborador habitual, per escriure nombrosos articles explicant les activitats exploratòries a la regió de Guinea que estava promovent la Societat Geogràfica i defensant els beneficis que la colonització d'aquesta regió hauria d'aportar al país.²²

Aquest període coincideix precisament amb la celebració del Congrés de Berlín del 1885, en què s'establiran les noves normes del «joc colonial» que prioritzaran l'ocupació efectiva per sobre dels drets històrics a l'hora de reivindicar un determinat territori i en què Espanya no tindrà cap paper destacat. Malgrat els esforços de Gonçal de Reparaz i dels africanistes de la Societat Geogràfica, el cert és que, a diferència del que succeïa a Portugal, a Espanya la burgesia no estava particularment interessada a crear un nou imperi colonial a l'Àfrica; en primer lloc, per la manca de beneficis clars que se'n podrien obtenir, cal recordar que la febre colonialista portuguesa s'inicia arran d'una gravíssima crisi exportadora, però, encara més important, perquè en la dècada de 1880 i malgrat els dubtes creixents que generava la continuïtat de la seva vinculació a Espanya, Cuba continuava sent el destí preferent de la burgesia disposada a arriscar el seu capital a ultramar.

En finalitzar els anys 1880 Reparaz es va desvincular del grup regeneracionista de Costa, de fet seria més propi dir que el grup es va

---

Geogràfica de Madrid. Vegeu: Jose Antonio RODRIGUEZ ESTEBAN, «Rafael Torres Campos (1853-1904). Geografía educadora y educación geográfica», *Eria: Revista cuatrimestral de geografía*, n. 16, 1988, p. 131-148.

²¹ Francisco VILLACORTA BAÑOS, *El Ateneo de Madrid (1885-1912)*, Madrid, CSIC, 1985, p. 186.

²² Gonzalo DE REPARAZ, «La Guinea Española. Viajes de exploración de los Sres. Iradier, Ossorio y Montes de Oca», *La Ilustración Española y Americana*, n. 24, juny 1886, p. 398-399; Gonzalo DE REPARAZ, «La nueva España sahariana. Exploración del Sahara Occidental por los señores Cervera y Quiroga», *La Ilustración Española y Americana*, n. 42, novembre 1886, p. 282.

desintegrar poc després del Congrés de Berlín, davant el seu fracàs per implicar l'administració i el sector dels negocis en la creació d'un imperi colonial a l'Àfrica,²³ i va iniciar un procés de profunda reflexió personal que el va portar d'uns postulats republicanismes i progressistes a una posició molt més conservadora, però igualment crítica amb el règim de la Restauració, i va redescobrir les seves arrels familiars carlines i va adoptar un punt de vista molt més essencialista del que havia de ser Espanya, això sí, sense abandonar en cap moment l'ideal imperialista com a resposta als problemes nacionals.

Un gir a la dreta

El gir de Gonçal de Reparaz cap a posicions cada cop més dretanes es va iniciar els últims anys de la dècada de 1880, quan el fracàs dels projectes africanistes del grup de Costa s'afegeix a un notable descens que ja feia un temps que Reparaz arrossegava amb la vida pública madrilenya en general i en els àmbits periodístics en particular.

Reparaz va passar els seus primers anys com a periodista cobrint l'activitat política de les Corts espanyoles, constatant la parafernàlia oratòria que s'hi donava i com aquesta amagava en el fons una preocupant buidor de continguts i projectes útils per al país, i va veure's submergit en els ambients asfixiants per la burgesia intel·lectual de l'Espanya de la Restauració, limitada per la manca de control sobre els mecanismes del règim; fet viscut encara amb més intensitat a Madrid en convida diàriament amb els elements cortesans i viure la profunda i intrincada relació que hi havia entre la política i la premsa i com la primera era clau a l'hora de tenir èxit i reconeixement professional en la labor periodística. Gonçal de Reparaz escriurà: «*Periodistas y políticos son todos unos. Forman una sola familia. Afines moral e intelectualmente, pelean entre sí pero no se destruyen, antes se ayudan siempre que conviene. [...] todos son solidarios y aliados contra cualquier ejemplar de especie diferente que, por casualidad muy rara, aparezca en el campo de la política. Contra éste se sumará implacablemente el esfuerzo común, hasta destruirle o eliminarle.*»²⁴

---

²³ Joaquín Costa va iniciar la seva desvinculació cada cop més evident a partir del 1887, deixant de banda el tema colonial fins al 1900, quan, arran del Desastre del 98 adoptarà un discurs anticolonialista perquè considerava que Espanya era incapaç de crear un imperi colonial en aquell moment, fet que contrariarà notablement Reparaz.

²⁴ Gonzalo DE REPARAZ, *Aventuras de un geógrafo errante*, Berna, Ferdinand Wyss, 1920.

Els ambients periodístics de Reparaz eren els ambients d'un grup social, progressivament professionalitzat i determinat per les noves forces del mercat, lligat a la consolidació de la civilització industrial-urbana, que actua d'adaptador d'idees i d'expert de segona fila i esdevé l'element pensant dins del procés de massificació contemporània, i en un moment determinat gaudeix de l'oportunitat de difondre les seves idees més enllà de l'esfera privada,²⁵ però que alhora ha d'afrontar els límits imposats pel poder polític i el sistema restauracionista. Altres destacats escriptors de l'època com Azorín, Maeztu o Baroja llancen ferotges crítiques contra el règim i la passivitat del país davant l'enorme dinamisme imperialista europeu. Unes crítiques que comparteix Reparaz, amb la diferència substancial que Reparaz és un periodista d'un nivell inferior a aquests escriptors, però que tampoc no es troba en l'escala més baixa de la redacció, n'és un element intermediari,²⁶ que ha de patir les limitacions que denuncien els grans periodistes però que ni tan sols obté el reconeixement i el respecte que aquests reben i ha de viure patint constantment pel seu futur professional a causa del caràcter polèmic de molts dels seus articles.

Aquesta situació de supeditació constant als interessos polítics que es viu a les redaccions periodístiques, juntament amb el fracàs del moviment africanista liderat per Costa, la seva principal il·lusió fins aleshores, i la sensació d'estancament i passivitat cadavèrica de l'Espanya de la Restauració, portaran Gonçal de Reparaz a un procés d'introspecció i reflexió personal que cristal·litzarà l'hivern de 1889 al 1890 en forma de redescobriment gairebé místic de les seves arrels hispanes i carlines, i de rebuig del seu liberalisme republicà i de la seva educació francòfona i il·lustrada. La descripció d'aquest fet que dona, gairebé tres dècades després, continua sent sorprenent: «*Solitario subía al monte Urgull, a Ulía o a*

---

²⁵ Vegeu la introducció de: Jordi CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis: el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, La Magrana, 1990.

²⁶ Bona prova d'aquesta posició intermèdia de Reparaz entre els grans periodistes i els periodistes més limitats és el relat que ell mateix ens dona de la seva entrada com a redactor al diari *El Resumen*, en què rep una oferta inicial d'Adolfo Figueroa per actuar de redactor a l'edició especial d'estiu que estava preparant, i en què s'integra finalment a la redacció principal quan l'edició estiuenca va fracassar.

Igueldo, los suaves días nebulosos, que tanto amo. Solitario vagaba por la Concha y la Zurriola los de recia lluvia, o acudía a contemplar desde el rompeolas la cólera sublime del mar, entre los rugidos del viento y las furiosas rachas de agua. A solas conmigo mismo, entregado al poder misterioso de aquellas fuerzas revivificadoras, rompí las cadenas y recobré la libertad. Es decir: volvíme hacia los míos.»²⁷

Més enllà d'aquesta visió èpica, el cert és que Reparaz feia temps que es replantejava moltes idees a partir de la lectura d'autors hispànics i portuguesos i el seu canvi ideològic li deu molt a Oliveira Martins. De fet, i malgrat les referències carlistes que fa, val a dir que el gir dretà de Reparaz no és un gir cap a posicions ultramuntanes ni antimodernistes, sinó que es pot englobar dins els moviments dretans nacionalistes i irracionalistes que adopten molts intel·lectuals del moment. Reparaz esdevindrà un modernitzador reaccionari, que rebutjarà tota l'obra liberal de la Revolució Francesa per propugnar no un retorn pur i dur a l'Antic Règim, sinó la creació d'un model alternatiu cap a la modernitat per a Espanya —entenen-la com una «Espanya gran», amb Portugal inclosa i, a mesura que passin els anys, un paper cada cop més destacat de Catalunya dins el seu projecte—, partint d'idees essencialistes i pròpies i negant-se a adoptar fórmules polítiques que ell considera estrangeres i, per tant, poc aptes per al cos nacional hispà, que són responsables de l'estat de prostració que viu el país, ja que són antinaturals i un mecanisme de britànics i francesos per mantenir supeditat i doblegat el país.

El discurs dretà de Reparaz es desenvoluparà amb gran velocitat (prova d'una creació molt més lenta del que ell indica), i romandrà pràcticament inalterat durant la major part de la seva vida.²⁸

---

²⁷ Gonzalo DE REPARAZ, *Aventuras de un geógrafo errante*, Berna, Ferdinand Wyss 1920 p. 39

²⁸ El discurs reaccionari de Reparaz assolirà el punt de màxim paroxisme durant la Primera Guerra Mundial, en la qual va adoptar una posició clarament germanòfila, i els anys immediatament posteriors, tal com reflecteix la seva obra *La derrota de la civilización* (1921), on, a les cada cop més exacerbades crítiques contra el liberalisme i el materialisme, comencen a supurar fins i tot idees racistes fruit d'un pessimisme absolut arran de la derrota alemanya. Gonzalo DE REPARAZ, *La derrota de la civilización*, Barcelona, Minerva, 1921.

Reparaz, conspirador

Durant els primers anys de la dècada de 1890 Gonçal de Reparaz abandonarà la defensa de Guinea com a principal objectiu colonial espanyol i redirigirà la seva atenció colonial cap al Marroc, ja que aquest regne esdevé pràcticament l'última possessió africana per repartir i té unes característiques de proximitat geogràfica i històrica molt adequades per als interessos peninsulars a ulls del periodista portuguès. Reparaz, conscient de les dificultats creixents per mantenir Cuba, considerarà imprescindible per a Espanya l'ocupació del Marroc per garantir la seguretat del país davant la creixent expansió francesa pel nord d'Àfrica a partir de les seves possessions algerianes.²⁹

El futur cada cop més dubtós de Cuba com a possessió espanyola tampoc havia passat desapercebut entre alguns cercles financers i comercials peninsulars, que començaran a buscar una alternativa colonial a la «joia del Carib», però, al contrari del que promulgava Gonçal de Reparaz, no serà en el disputat i poc prometedor Marroc on es fixarà aquest nou objectiu, sinó en el fins ara gairebé ignorat arxipèlag filipí.³⁰

Des del 1882 el procés de reactivació econòmica de les Filipines com a alternativa colonial a Cuba havia agafat força, amb la creació de la Compañía General de Tabacos de Filipinas a Barcelona. Però serà l'establiment d'un nou aranzel comercial proteccionista el 1891, el que realment canviï la situació, i es multiplicaran les exportacions espanyoles cap a les illes. En iniciar-se l'última dècada del segle XIX, les illes Filipines estaven començant a configurar-se com una alternativa imperial a la cada cop més difícil situació cubana, i que alguns sectors comercials,

---

²⁹ Gonzalo DE REPARAZ, «El Mediterráneo y Marruecos», *La Ilustración Española y Americana*, n. 11, març 1893, p. 188-189.

³⁰ Cal assenyalar que, arran de la inauguració del Canal de Suez el 1868, la situació filipina havia canviat significativament, no tan sols s'havia escurçat gairebé a la meitat el trajecte de viatge entre Espanya i la colònia asiàtica, sinó que ara era Barcelona i no Cadis la ciutat espanyola més propera geogràficament a les illes. Aquest canvi no serà ignorat a la capital catalana i, gairebé des d'un primer moment, la creada de poc Foment del Treball Nacional reclamarà la creació d'una línia de vapors regular entre Barcelona i Manila. No obstant això, el període d'inestabilitat que es vivia a Espanya i a les pròpies colònies amb l'esclat de la Guerra dels Deu Anys a Cuba i el Motí de Cavite, poc després, van deixar congelada l'opció filipina durant uns quants anys més.

especialment a Catalunya, estaven iniciant una ofensiva colonitzadora sobre les illes asiàtiques.³¹

Al contrari del que donarà a entendre més endavant en algunes obres de caràcter autobiogràfic, el cert és que Gonçal de Reparaz no farà una defensa pública sense fissures a l'abandonament de Cuba ni la concessió d'independència a la colònia caribenya, tal com es pot veure en els abundants articles que escriu durant el període de la segona guerra cubana.³² Reparaz considerava que Cuba pertanyia de dret a Espanya i que el país havia d'implicar-se amb tots els seus recursos en la supressió de la revolta,³³ però dins d'aquesta argumentació també es pot trobar la idea que la rebel·lió ha de ser reprimida amb la màxima velocitat i eficàcia possible i que Espanya no es podia permetre el luxe d'entrar en una nova i llarga guerra cubana. En aquest sentit, les exhortacions a l'acció i al patriotisme es veuran acompanyades de crítiques ferotges contra la manca de preparació de l'exèrcit espanyol per dur a terme la guerra malgrat les amargues experiències de l'anterior conflicte. Reparaz era partidari de la defensa de Cuba perquè creia que amb una política militar eficaç la revolta podria suprimir-se en poc temps, tal com havia succeït amb la Guerra Chiquita uns anys abans, i que encara es podria mantenir el control sobre Cuba uns quants anys més.

El to de les crítiques de Gonçal de Reparaz anirà augmentant a mesura que passin els mesos i el conflicte no es resolgui,³⁴ i això li permetrà entrar en contacte amb el general Polavieja, que coincidia amb molts dels punts de vista de Gonçal de Reparaz i veurà en el jove periodista un possible

---

³¹ Martín RODRIGO Y ALHARILLA, «Acerca de las relaciones económicas entre Cataluña y Filipinas tras la apertura del Canal de Suez», dins Mª Dolores ELIZALDE PÉREZ-GRUESO, *Las relaciones entre...*, op. cit., p. 543.

³² En àmbits privats Reparaz era més clar a l'hora de defensar l'abandonament de l'illa, especialment a mesura que passin els mesos i el conflicte no es resolgui, tal com podem veure en l'interessantíssima correspondència amb el general Polavieja que publica en l'annex d'*Aventuras de un geógrafo errante* (1920).

³³ Gonzalo DE REPARAZ, «Nuestros Grabados», *La Ilustración Española y Americana*, n. 38, agost 1895, p. 98-99.

³⁴ Reparaz tenia un dels seus cunyats lluitant a Cuba i, segons afirma, serà la seva pròpia germana, en informar-lo sobre la preocupació que tenia per la salut del seu marit arran d'una greu derrota de l'exèrcit de la qual no havien arribat notícies a Espanya, qui li farà veure que la situació cubana era molt més greu del que pensava, i que era necessari iniciar una campanya d'informació sobre la realitat de la guerra.

col·laborador en la defensa dels seus interessos polítics.³⁵ Aquest contacte tindrà una gran transcendència per a Gonçal de Reparaz, i es pot dir que marcarà en gran mesura els següents anys de la seva vida.

L'establiment d'aquesta relació amb Polavieja posarà Reparaz, ara sí, al costat dels defensors de les Filipines com a futur projecte imperial espanyol.³⁶ De fet, en aquell mateix període el general Polavieja serà destinat a les illes amb l'objectiu de pacificar els aixecaments recents que s'havien produït com a conseqüència de l'augment de l'explotació espanyola dels recursos de l'illa sense fer cap concessió política a canvi. Gonçal de Reparaz veia en el general Polavieja la personalitat «forta» que necessitava el país per posar fi a l'oligarquia³⁷ i a partir del 1896 començarà a actuar decididament com a publicista seu, tant des de les pàgines d'*El Herald*, com mitjançant la seva obra *La Guerra de Cuba* (1896), que podria dir-se que és el primer llibre que escriu,³⁸ i que es podria definir com una curiosa combinació de manual militar i assaig sobre la història d'Espanya,³⁹ en la qual Reparaz introdueix molts dels plantejaments que l'acompanyaran al llarg de la seva extensa carrera (origen estranger del liberalisme, inadequació del sistema parlamentari a la realitat nacional hispana, supeditació als interessos britànics i francesos de la classe política), i que en el fons serveix per fer una defensa de Polavieja com la personalitat més adequada per resoldre els problemes de Cuba i, indirectament, els d'Espanya.

---

³⁵ Segons Reparaz va ser el general qui es va posar en contacte amb ell mitjançant Francisco Barado el desembre de 1895.

³⁶ El mateix Polavieja considerava que era impossible afrontar alhora la rebel·lió cubana i filipina i, davant el dubte, optava per concentrar tots els esforços en les Filipines perquè considerava que Cuba ja estava perduda. Vegeu: Gonzalo DE REPARAZ, *Aventuras de un geógrafo errante*, Berna, Ferdinand Wyss, 1920, p. 58.

³⁷ Gonzalo DE REPARAZ, *Aventuras de un geógrafo errante*, Berna, Ferdinand Wyss, 1920, p. 57.

³⁸ Anteriorment i arran de la Guerra de Melilla del 1893 havia escrit *Marruecos-El Rif-Melilla* (1893), però es tractava de poc més que un pamflet, de la qual es va fer una edició molt limitada que no en queden còpies, com un llibre en ús.

³⁹ Francisco Quirós Linares opina que l'obra molt probablement va ser escrita en col·laboració amb algun especialista militar que deuria encarregar-se de les parts més específicament tècniques del llibre, opinió que comparteixo. Vegeu Francisco QUIRÓS LINARES, «Dos geógrafos españoles en el noventa y ocho: Gonzalo de Reparaz y Enrique d'Almonte», *Eria*, n. 46, 1998, p. 184-185.

Reparaz va actuar d'enllaç entre Polavieja i Adolfo Figueroa, director d'*El Heraldo*, i també participarà en el joc polític que s'establirà entorn de Polavieja amb Canalejas, primer, i Silvela, després, com a principals protagonistes, i esdevindrà un testimoni d'excepció de les maniobres conspiratives que s'estaven generant entorn seu i participarà també en la creació d'una xarxa de suport en la qual hi havia personalitats com l'arquebisbe de Valladolid Cascajares⁴⁰ i membres destacats de la patronal catalana.

La campanya de Reparaz en defensa de Polavieja el portarà a atacar amb duresa l'actuació del general Weyler a Cuba. Weyler, que comptava amb el suport de Cánovas, era el principal rival de Polavieja com a potencial «salvador de la pàtria», i els atacs de Reparaz a través de la premsa li comportaran l'empresonament. Cal entendre que l'empresonament de Gonçal de Reparaz per les seves crítiques contra la forma en què s'estava dirigint la Guerra de Cuba no va ser un fet sense transcendència, la premsa de l'època se'n va fer un fort ressò⁴¹ i mentre roman a la presó Reparaz rebrà la visita de nombroses personalitats del món de la cultura, especialment a partir del moment en què es va arribar a plantejar la possibilitat que Reparaz fos jutjat per un tribunal militar. Finalment, Gonçal de Reparaz serà alliberat després de 25 dies de captiveri i serà jutjat per la via civil després de la derrota de 1898, i serà absolt dels càrrecs.

Aquell mateix any Polavieja serà enviat com a capità general a les Filipines, per afrontar la rebel·lió que també s'havia iniciat allí. La colònia espanyola de les Filipines estava composta principalment per militars i clergues dels ordes religiosos i tenia un tarannà molt conservador,⁴² fet que no representava grans problemes per a un general com Polavieja, també conegut com «el general cristià». No obstant això, el destí del general a les Filipines suposarà el principi de la fi de la seva relació amb Reparaz, ja que, un cop a les illes, Polavieja entrarà en contacte amb el també periodista Santiago Mataix, que feia de corresponsal d'*El Heraldo*, el periòdic de Figueroa i des d'on Reparaz estava llançant la seva campanya a favor del general a Madrid, i, des d'aquesta posició d'enllaç amb els valedors del general a Madrid, el periodista

---

⁴⁰ Que segons Reparaz va arribar a viatjar al Vaticà per assegurar-se el suport de la Santa Seu.

⁴¹ *La Vanguardia*, 23 de gener de 1897, p. 5.

⁴² Lourdes DÍAZ-TRECHUELO, *Filipinas. La gran desconocida (1565-1898)*, Estella, Universidad de Navarra, 2001, p. 269-271.

valencià desplaçarà Reparaz com a portaveu favorit de Polavieja, i arribarà a esdevenir secretari personal seu i l'aïllarà cada cop més del portuguès.

La conxorxa organitzada entorn del general Polavieja assolirà el seu moment culminant quan el general retorni triomfalment de les Filipines. Polavieja havia estat capaç de dominar la rebel·lió independentista a l'arxipèlag, però quan va demanar més tropes per acabar d'assegurar la situació i extingir els últims reductes aïllats de resistència, el govern de Cànoves li negà, fet que va provocar una gran contrarietat en el general i els seus seguidors, que consideraven que aquesta mesura posava en perill la continuïtat del control espanyol de les Filipines, mentre que a Cuba s'havien enviat quantitats ingents de tropes. Polavieja presentarà la seva dimissió i en retornar a Barcelona el 16 de maig del 1897 serà rebut per una multitud enfervorida. En el seu viatge de retorn cap a Madrid, mentre feia nit a Saragossa, Reparaz comenta que el general i el seu cercle de màxima confiança van plantejar-se sèriament donar un cop d'Estat mitjançant un «*pronunciamiento*» a la capital aragonesa, però que el temor de Polavieja a comprometre el futur de la monarquia va impedir-ho.⁴³

A partir d'aquell moment el distanciament del general amb Reparaz va ser cada cop més gran, i l'any següent, amb l'entrada a la guerra dels Estats Units, Espanya, que no havia estat capaç de suprimir amb rapidesa la revolta cubana ni de garantir l'estabilitat de les Filipines, perdreà totes dues colònies, i es quedarà així sense cap rastre del seu vell imperi americà i també sense la possible alternativa que s'obria al sud-est asiàtic.

El diplomàtic, camí cap al catalanisme

La pèrdua de l'imperi colonial espanyol tindrà uns efectes demolidors sobre la moral de molts intel·lectuals castellans, cosa que donarà lloc a tot un moviment regenerador, però val a dir que Gonçal de Reparaz, malgrat el seu nacionalisme, ho assumirà de forma pragmàtica; en certa manera la pèrdua a mitjà termini de Cuba ja la veia a venir i les Filipines només el van començar a interessar els últims anys arran de les maniobres entorn de Polavieja. Per a Reparaz, la pèrdua de Cuba suposava l'oportunitat definitiva perquè Espanya, tal com havia fet Portugal, redirigís els seus esforços colonials cap a l'Àfrica.

---

⁴³ Gonzalo DE REPARAZ, *Demolición y reconstrucción. Hombres, hechos, doctrinas*, Barcelona, Mentora, 1930, p. 62-65.

Els últims anys del segle XIX i els primers del XX veuran Reparaz culminar la carrera ascendent que havia dut fins aleshores. A partir del moment en què Polavieja s'integri dins el govern «regeneracionista» de Silvela, després del «Desastre», Reparaz serà premiat amb un càrrec com a diplomàtic a l'ambaixada espanyola a París, en una manera també d'allunyar-lo de Madrid que ell acceptarà sense problemes. Reparaz mantindrà aquest càrrec entre el 1900 i el 1907, amb algun breu parèntesi entremig, i establirà una bona relació amb l'ambaixador León y Castillo, a qui ja coneixia dels anys en què tots dos havien treballat, juntament amb Joaquín Costa, en la promoció del colonialisme i l'africanisme. La seva relació amb León y Castillo es reforçarà en treballar amb ell en les negociacions amb Delcasse pel repartiment del Marroc, i Reparaz farà sempre una defensa aferrissada del treball de l'ambaixador en les negociacions davant els atacs que patirà per part de la premsa espanyola, que considerarà que el resultat del repartiment era insuficient per culpa de la manca d'habilitat negociadora de León y Castillo,⁴⁴ quan en realitat molts dels fruits de la seva obra es van perdre pel temor dels polítics de Madrid a establir un acord massa favorable amb França que alterés la situació neutral que mantenia Espanya, indefensa després del 98, en les complicades aigües internacionals del canvi de segle.

En aquest període, Reparaz esdevindrà un recurs habitual per personalitats polítiques com Silvela o Maura per actuar de publicista, fos en referència als temes colonials com també en altres assumptes d'importància, com la preparació del primer viatge com a monarca d'Alfons XIII a Barcelona,⁴⁵ però sens dubte, l'actuació més interessant que durà a terme Reparaz en la primera dècada del segle XX serà la seva aproximació al catalanisme noucentista, una aproximació que ja havia començat en iniciar-se l'operació de Polavieja i que durà a terme des del context de publicista vinculat al partit conservador i a Maura, però que, atès el caràcter independent de Reparaz, adquirirà una entitat pròpia. Però això ja forma part d'un altre tema.

---

⁴⁴ Curiosament León y Castillo acabarà esdevenint un dels mites del franquisme, mentre que Reparaz haurà de pagar amb l'oblit el seu posicionament clarament antifranquista durant la Guerra Civil en els seus últims anys de vida.

⁴⁵ Reparaz escriurà nombrosos articles al *Diario de Barcelona* comentant la visita prèvia d'Alfons XIII a Saragossa per preparar un ambient favorable a la capital catalana. Vegeu: Gonzalo DE REPARAZ, *Aventuras de un geógrafo errante*, Berna, Ferdinand Wyss, 1920, p. 147-148.